

Sait Çetinođlu: Meline Anumyan'ın “Tanıma ve Telin. İttihat ve Terakki Yargılamaları (1919-1921 ve 1926)” kitabı üzerine

Posted on 22/11/2019

Diran Lokmagözyan'ın çevirisi ile Arsen Avagyan'ın redaksiyonundan geçen Meline Anumyan'ın ‘Tanıma ve Telin[i] başlıklı çalışmasında, Türk tarihçiliğinin ender değindiği bir dönemi irdelenmiştir. Anumyan, bu çalışmasıyla okuyucuya İTC'nin 1919-21 ve 1926 yargılamalarının ayrıntılı bir özetini sunmasının yanında, her iki dönem yargılamalarının kıyaslaması da yaparak Temmuz 1908 ile Temmuz 1926 aralığının da ayrıntılı bir bilançosunu çıkarması bakımından çalışma son derece önemlidir.

Çıkarılan bilançodan Soykırımın süregelen olduğunu ve günümüze uzandığını göstermekle birlikte, İTC zihniyeti ile ritüellerinin de günümüzün ayrılmaz bir parçası olduğunu apaçık ortaya koymaktadır: Cumhuriyet İTC zihniyetinin bir parçasıdır. Türk devlet geleneği, ittihatçı geleneğin aynısı olup, çalışma stili de aynı İttihat'ın stilidir, bu ülkede günümüze kadar gerçekte sadece bir parti vardır, bu da İttihat Terakki Partisi'dir. Diğer partiler ise, bu partiden oluşan ve bu partinin ideolojisini geliştiren partilerdir. Cumhuriyetin ilan günü olarak dahi, Atatürk tarafından, 1907 yılında yemin ederek İttihat ve Terakki Partisi saflarına katıldığı gün olan 29 Ekim seçilmiştir.

Anumyan davalarla ilgili bir çok gerçeği okuyucusuyla paylaşır. Çalışmasının bir başka yüzü de, 1919-21 mahkemelerinin Müslüman kitlelerin geniş katılımını gizleme çabasına karşın, çalışmasını arşiv belgelerine, dönemin Osmanlı ve diğer basın organlarına, tanıklıklara, farklı bölgelerin davalarının ele alındığı dava tutanaklarına dayandırmış ve anılarla da zenginleştirerek, Ermeni halkının imhası planının tüm ayrıntılarını ve kitlesele/topyekün

sorumluluğu bir kez daha belgelemiştir.

Ermeni Soykırımı ile ilgili kararların ve belgelerin daha Soykırım sürecinde imha edilmiş olması gerçeği açısından, 1919-21 yılları arasında görülen 60'ın üstündeki bu yargılamaların duruşma tutanaklarının incelenmesi son derece önemlidir. Pek üzerinde durulmayan dönem basınının da davalara ve sorumluluklara ilişkin tutumlarının da günümüze taşınması günümüz açısından bir başka öneme haizdir.

Anumyan çalışmasına Talat hükümetinin istifasından sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümetinin programından başlamaktadır. 19 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı meclisine sunulan Hükümet programında, savaş süresince İttihat ve Terakki Partisi tarafından yürütülen siyasetle ilgili herhangi bir tenkit yer almamakta, “tehcir olayı” dahi, “savaş durumu gereği” olarak açıklanmaktaydı. Ahmet İzzet Paşa'nın, ittihatçıların soruşturulmasına engel olmakla kalmayıp, canilere yönelik soruşturma imkânı sağlayacak olan tüm belgelerin de imha edilmesini emretmiş olduğunu, belirtmek gerekir. Sadrazam tayin edilmesinin akabinde, Teşkilât-ı Mahsusa'nın çalışmalarını durdurarak, teşkilata tüm arşivinin imha edilmesi emrini verir ve Ermeni katliamlarıyla ilgili aranan şüphelilerin İstanbul'dan serbestçe uzaklaşmasını sağlar.

Bir diğer önemli husus da bu davalarla ilk el atan tarihçiler Dadrian ve Akçam'ın altını çizdikleri gibi, bazı davalara ilişkin iddianame, tutanak ve karar suretlerini yayınladığımız, İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi'sine ait ön soruşturma ve mahkeme dosyalarının nerede olduğu belli değildir. Bu belgelerin bulunma ihtimalinin oldukça kuvvetli olduğu ve konumuzla ilgili en önemli tarihsel malzeme koleksiyonuna sahip Genel Kurmay ATASE arşivinin, getirilen ciddi kısıtlamalar nedeniyle, araştırmacılara açık bir arşiv olduğunu söylemek zordur.[ii]

Son derece sınırlı imkan sunan duruşmalara ilişkin tutanaklar, tanıklıklar ve basına yayınsayan kadarının bile olayın vahametini okuyucuya kavratmakta olduğunu ve Soykırımın sorumluluğunu açığa çıkarttığını söyleyebiliriz.

Yargulamalar son derece önemlidir ve tarihte bir ilktir. Eğer devamı getirilebilseydi insanlık tarihi açısından insanlığa önemli katkıları olacağı gibi, 20. Yüzyılda yaşanan felaketler ve insanlığa karşı işlenen suçlar ve soykırımların yaşanmayacağını bunlara set olabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ne yazık ki insanlık real politik'e yenilmiştir.

Bu yargulamalara coğrafyamız açısından bakarsak, modern Osmanlı-Türk tarihinde ilk kez yüksek düzeydeki devlet görevlileri ve iktidar partisi kadrolarının cezaî kovuşturmaya konu olmaları açısından çok önemliydiler. Aynı şekilde, tarihte ilk kez, merkezî şekilde organize edilmiş katliamların Ermeni kurbanları, faillerin cezalandırılması sürecinde Türk yetkililer tarafından savunulmuş, hakları teslim edilmiştir. Yine tarihte ilk kez, çeşitli rütbe ve görevlerden sivil ve askerî Türk yetkililer, birçok riski göze almışlar ve Ermeni kurbanların lehine gönüllü olarak tanıklık yapmayı kabul etmişlerdir. Her ne kadar, yargulamaları yapan mahkemeler cezaî kovuşturmada tümüyle savaş zamanının orijinal resmî belgelerine dayanmışlarsa da, kararlarının şekillenmesinde mahkeme salonlarında yapılan tanıklık ve verilen ifadeler de önemli ve özel bir rol oynamıştır.[iii]

Anumyan'ın çalışmasını değerli kılan bir başka ve çok önemli yönü ise, ilk kez dönemin İstanbul Ermeni basınının gün ışığına çıkarılmasıdır.

Dönemin Türk gazeteleri ve gazetecileri de Soykırıma karşı cesur bir duruş sergilemişlerdir. Kolektif sorumluluğun altı önemle çizilmiştir: Örneğin, "Alemdar" gazetesinin redaktörü Refi Cevat Ulunay, 28 Mart 1919 tarihinde yayınladığı "Tehcir ve Taktik Münasebetiyle" makalesinde, katliamlarla ilgili olarak, haberdar olup, engellemeyenler dâhil, tüm İttihatçıların suçlu olduklarını vurgulamaktadır. Refi Cevat'a göre, "çetenin (İttihat ve Terakki Partisi'ni ima etmektedir-M.A.) içinde olup, tehcir ve katliamlar konusunda suçlu olmayan çok az kişi tanımaktayız. Bu cinayetleri işleyenler suçludur, onlara alet olanlar ; da suçludur, sessiz olanlar da. Tehcir ve katliamlar, İttihat ve Terakki Partisi'nin oynadığı en ürpertici trajedidir. Ülke açısından üzüntü duymamak, insanlık açısından nefret etmemek mümkün değil. Sessizlik, öldürücü sessizlik korumak da, katletmek gibi bir cürüm değil

midir?

Ulunay'ı Meclis-i Mebusan reisi ve Hariciye vekili Halil Mentеше de doğrular ve kolektif sorumluluğa işaret eder: Halil Mentеше, anlarında, “Bu tehcir işiyle alâkadar olmayan Türk Anadolu'da pek azdır.”[iv]

Anumyan, “sıra dışı” bir basın organı olan Mustafa Kemal'in desteğine sahip Minber gazetesinden de örnek verir: 9 Kasım 1918 günlü Minber Gazetesi Ermenilerin imhasını “tarihe karşı en büyük ve en affedilmez” ameliye olarak tanımlamıştır. Aynı M.Kemal, 24 Nisan 1920 tarihindeki Meclis gizli oturumundaki konuşmasında, birden bire mazlumu oynar: “Ermenilerin gayesi -bilhassa himaye ve siyaset görüldükten sonra- Kilikya'da Antep'te, Maraş'ta, Urfa'da, her nerede bulunurlarsa ahaliyi İslamiyeyi imha etmektir. Oralarda bulunan zavallı kardeşlerimiz pek acı muamelelere maruz kalmışlardır.”[v] M. Kemal'in bu konuşmasında Ermeni kelimesi 25 kez geçmektedir

12 Mart 1919 günlü Alemdar'da Refi Cevat, “... Sehpalar bu adamlara layık değildir. Koparılması lazım gelen bu kafalar, kütükler üzerinde kesilip günlerce senk-i ibrette kalmalı!” diyordu. 13 Mart günlü başyazısında, hükümeti gerektiği denli “şedidülicraat” görmediğini belirterek, makalesini üç kez vurguladığı “Daha ziyade şiddet!” sözleriyle bitiriyordu. 4 Nisan 1919 günlü başyazısında “... Bu adamlar için ölümden hafif ceza aklımıza gelmiyor. Ocağı çatanları hükümet yakaladı. Ya üfleyen ağızlar ne olacak?” sözleri yer alıyordu.[vi] Gazetenin 25 Nisan 1919 sayısında, Ahmet (Pehlivan) Kadri'nin, askeri mahkeme başkanı Nazım Paşa'ya yönelik açık Mektubu yayınlanır. “Alemdar'ın ” müdürü, açık mektubunda, Ermeni katliamlarının vahşetinden bahsetmekte, yapılan kötülükler hakkında ilgili mercileri bilgilendirdiklerinden dolayı, hükümet tarafından görevden alınan bazı görevlilerin isimlerini vermekte, askeri mahkeme başkanından, görgü şahitlerinin tanıklıklarını daha ciddiye alınması ve tüm suçluların cezalandırılmasını rica etmekteydi.

Anumyan, Ref'i Cevad'ın Ermeni Soykırımını ile ilgili seri yazısına dikkat çekerek, 14 Şubat

1919'da yayınlanan "Tehcir ve Taktil Münasebetiyle" başlıklı makalesindeki endişelerinin altını çizer; Ermeni katliamları davalarının, Türkiye tarafından zorunlu olarak gerçekleştirildiği ve davaların gerekçesinin, Adaletin yerine getirilmesinden ziyade, sadece Avrupa karşısında adil gözükme arzusunun yatmakta olduğu konusunda endişelerini bildirmekteydi. Ki Ref'i Cevad endişelerinde haklıdır.

Ref'i Cevad, bu cesur yazılarının "cezası" olarak, Kemalistlerin zaferinden sonra vatan haini olarak Yüzellilikler listesine alınarak yurttan kovulacaktır.

Kişisel olarak kendini aklayabilmek açısından yapılan yayınlar da vardır. Bunlara örnek olarak Patrik Zaven'in exterminators listesinde yer alan ve soykırımı 1916 yılında temizleme olarak niteleyen, Kemalist dönemde Kemal'in yakın çevresinde yer alacak az kişiden biri olacak olan İttihatçı Yunus Bey (Nadi) sahibi olduğu 4 Kasım 1918 tarihli Yenigün Gazetesinde: "Artık bugün bütün vuzuhuyla [açıklıkla]anlaşılmıştır ki memleket dört senedir başında üç beş kişiden ibaret bir kâbus taşımış ve haksız yere onların elinden ve uğrunda bu kadar belalara uğramıştır. Millî hissiyatımıza pek elim bir darbe indiren bu firarlarından bu küçük paşaları lanetle teşyi etmekten Uğurlamaktan] kendimizi alamıyor ve onların elleri ile kirlenen İttihad ve Terakki karşısında bugün en kati bir korku ve nefret ile ürperti içinde bulunuyoruz." Sözlerini yazan Yunus Nadi, aynı gazetenin 9 Kasım tarihli nüshasında bu insanların tehcir ve taktil (öldürme) suçlarından yargılanmalarının desteklediğini yazarsa da sonrasında yazdıklarını unutarak aslına döner. Ödül olarak, Ermeni Matosyan'ın matbaa ve kütüphanesine el koyarak, Soykırımdan nemalanır.

İngiliz Yüksek Komiserliğiden Amiral Webb'in, Dış işleri Bakanı Balfour'a gönderdiği telgrafında söylediği gibi, "Katliamlardaki payları nedeniyle ... bu adamlara şiddetle saldırmayan hiçbir basın organı yok gibidir." [vii]

Ancak birkaç yayın organı dışarıda bırakılırsa, İstanbul basınında yazılanların çoğunluğu, temizlenme ameliyeleridir. Kıymetleri yoktur. Tam da burada Ermeni basını devreye

girmektedir. Bu bakımdan Anumyan'ın çalışması önem kazanmaktadır. Israrcılığı açısından Mihran Efendi'nin Peyam-ı Sabah Gazetesini de unutmamak gerekir. Peyam-ı Sabah da cesur yazılara imza atmış Başyazarı Ali Kemal, Kemalistlerce İstanbul'dan kaçırılarak İzmit'te linç ettirilmiştir. Mihran Efendi de Kemalistlerin zaferinden sonra yurdunu terk eder.

Ali Kemal 5 Kasım 1918 günlü yazısında sorumluların cezalandırılmasını ister:

İnkilâbın dimağı, ordunun ruhu, Suriye'nin fatihi manevisi, hürriyet kahramanı, hakikat mücahidi, daha neler, neler, fakat hep birden birer yankesici, birer cani gibi usulca sıvıştılar, kaçtılar, gittiler. /.../ Tevekkeli ecdadımız "Etraki bi idrak" demezlermiş, hakikaten ne idraksiz bir milletiz!. Bu yirminci medeniyet yüzyılında nesli nesebi pespaye, tahsilsiz, irfansız, hukuktan da, hürriyetten de, hükümetten de bihaber... fail., ortaya çıkar, kendi gibi külhanbeyleri bulur... -bu memlekette ondan bol ne var?-... bu asrın idrakine, vicdanına sığmaz cinnetleri, cinayetleri işler. ... İşte senelerden beri biz Allahı unuttuk, padişahı unuttuk, cihanda mukaddes, muhterem ne varsa, hep unuttuk, âmir, hâkim diye bu heriflere tapındık, şimdi böyle bir musibetten musibete uğruyorsak bu âmalimizin cezasıdır, çekeceğiz[viii]

Gazeteler ve yazarlar arasında konuyla ilgili tartışmalar da eksik olmaz:

Cemal Paşa'nın Aintura Yetimhanesinin yöneticisi Halide Edib'in Ekim başında VAKİT'te yayınladığı yazısında sarf ettiği sözüne karşı "Harb içinde ihtilal teşebbüslerinin bastırılması tabiidir..." Şair Ahmet Haşim İctihad'ın 7 11. 1918 günlü sayısında çok sert cevap verir: Eskiye unutmuş gibisiniz, ...katliamlardan bahsediliyor. ... fakat siz o sırada başka bir mezbahayı seyre gitmiştiniz. Paşanız sizi dumanlı ve parıltılı otomobillerle bir Neron eğlencesini seyir için Suriye'ye davet etmişti. O sırada Suriye mahkemelerinde idamlara karar veriliyordu... "

Yenigün gazetesinin konuyu sulandırma ve inkar çabasına da Sabah'tan yanıt gelir. Sabah'ın 14 .12. 1918 günlü sayısında Talat Paşa'nın "Ermenileri mesuliyeti maddiyesi ve maneviyesi bana ait olmak üzere imha ediniz" emrini içeren Soykırım belgesi telgrafını yayınlar.

Sabah'ın tavrı açıktır. 27. 11.1918 günlü sayısında tavrını net olarak belirlemiştir: Bizde garip bir anlayış var. Ermenilere karşı ika edilen haksızlıklar tamir edilsin deyince güya Türklerin aleyhinde söz söylemiş gibi kabarıyoruz, lâkin düşünmüyoruz ki böyle bir hareketle esmayı üzerimize sıçratıyoruz, katillerin hamileri gibi görünüyoruz.

Anumyan, soruşturma komisyonlarının çalışmalarından, komisyonların bileşiminden aldığı kararları paylaşır. Tehcirlerle ilgili Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'daki tartışmaları nakleder: 19 Ekim 1918günlü gerçekleştirilen ilk görüşmede Başkan, (İTC'nin kurucu ve önderlerinden) Ahmet Rıza, "vahşice öldürülmüş olan Ermenilerden" bahseder. Rıza, iki gün sonra daha ileriye giderek, Ermenilerin, kullanıma sokulan "resmi" siyaset sonucunda "devlet eliyle" imha edildiğini açıklamıştır.

Meclis-i Mebusan'da tartışmalara ön ayak olan cesaretli mebusların arasındaki Aydın mebusu Emmanuil Emmanuilidis, 4 Kasım 1918 tarihli oturumunda Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey'in sorumlulardan biri olduğu bir ortamdan üzüntü duyduğunun altını çizer ve üyelere, sizlerin de, böyle meselelerin görüşülmeleri için, onun başkanlık etmesini nasıl kabul edeceğinizi bilemiyorum sözleriyle yeni başkan seçilmesini teklif ederse de gizli oylamada reddedilir. Emmanuilidis, Çatalca Mebusu Dimitriadis ve İzmir Mebusu Mimarçoğlu'nun da imzaladığı 8 maddelik bir önerge verir[xx]. Tehcir ve el konulmaları tartışmaya açan 2 Kasım 1918 tarihinde verilen 8 maddelik Önerge geçmiş dönemi sorgulayan tarihi öneme haiz belgedir:

"Meclis Başkanlığına.

Bildiğiniz gibi bu memlekette, son beş yılda, bir eşi tarihte bulunmayan ve hükümet

girişimleri adı altında, bir takım üzücü olaylar cereyan etmiştir.

1.-Ermeni milletinden olmaktan başka suçları olmayan ve kadınlarla çocukların da bulunduğu 1 milyon kişi öldürüldü veya yok oldu.

2.-40 asırdan beri, bu memleketin medeniyet ögesi olan Rum unsurundan 250.000 kişi, genel savaş öncesi Osmanlı hudutları dışına atıldılar ve servetlerine de el konuldu.

3.-Savaşın ilanından sonra, Karadeniz, Marmara, Çanakkale Boğazı ve Ege kıyılarıyla, buraların çevrelerinden ve başka yerlerden, daha 500.000 Rum sürüldüler, yok edildiler ve servetleri de yağma edilip, bir kısmına da el konuldu.

4.-Gayrimüslim unsurların ticaret yapmaları engellendi. Ticaret güçlülerin tekeline geçti. Böylece bütün halk soyuldu.

5.-Mebuslardan Zohrap ve Vartkes'i öldürüldüler.

Soruyoruz.

Yeni hükümet bu olayların faileri hakkında ne biliyor? Meselenin özü için ne düşünmektedir? Mümkün olan tedbirleri, ne zaman almayı düşünüyor?2 Kasım 1918"[ix]

Divaniye Mebusu Fuat Bey'in önergesiyle kurulan komisyonun üyelerinin büyük bir bölümü Türklerden oluşmuş olmasına rağmen Ermeni, Rum ve Arap mebuslar da dâhil edilmişti. Komisyonda, aslında sanık sandalyesine oturması gereken kişilerin var olduğunu da belirtmek gerekir. 7 Aralık 1918 tarihine kadar süren 15 oturum esnasında on beş bakan, bir başbakan (Sait Halim Paşa) ve iki şeyhülislam sorgulanır. Ancak Sultan tarafından feshedilmesi üzerine Meclis çalışmaları yarım kalır. Tutanaklar askeri mahkeme savcılarına teslim edilir. Bundan sonra bu konuda en önemli görev mahkemelerindir.

Dahiliye nezareti tarafından oluşturulan Bitlis (Bağış) valiliği görevinde bulunan Hasan Mazhar'm. başkanlığını yaptığı komisyonun üyeleri arasında adalet bakanlığı hukuk işleri başkan yardımcısı Haralambos, müfettişler Emin Hüsnü ve Ömer ile İstanbul temyiz mahkemesi üyesi Artin Mostiçyan bulunduğu Tedkîk-ı Seyyi'ât/Tahkîk-ı Seyyi'ât Komisyonu da Ermeni Soykırımı sorumlularını bulma yönünde önemli sorgulamalar gerçekleştirmiştir.

Komisyonların çalışmaları ve komisyon raporlarının sonuçlarını, Dinan-i Harb-i Örfi'nin oluşturulması, mahkemenin ayrıca yaptırdığı soruşturmalar ve buna dayalı olarak yapılan tutuklamaları ayrıntılı olarak nakleden Anumyan, Raporların Sevr Antlaşmasına etkileri ve Soykırım suçlarının yargılanması ile ilgili politik süreci irdeler. Yargılama sürecini etkileyen etmenleri okuyucuyla paylaşır. Paporlara göre tutuklamaları, tutukevinin koşullarını, tutukluların hareket serbestliğini ve Tutuklama merkezlerinin Kemalist hareketin merkezlerine dönüşmesine, hatta her akşam iki oturum halinde bakanlar kurulu toplantılarının dahi yapıldığına dair tanıklıkları nakleder

Soruşturma bölgelerinin tespiti ile mahkemelerin oluşturulması ve bileşimini çalışma, karar alma usulü ve uygulamalar ile ilgili bilgiler verdikten sonra yargulamalara geçerken yargılama sürecinde izlenen stratejiyi ve oluşturulan egemen zihniyeti ortaya koyar : İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin sorgulanmasına değinirken, şu iki konuyu hesaba katmak gerekir: Birincisi, dava süresince, padişah VI. Mehmet ve sadrazam Damat Ferit Paşa kabinesinin temsilcilerinden oluşan Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri, Ermenilerin toplu katliamlarını düzenleme konusunda, İttihat ve Terakki Partisi'nin üst düzey şahısları ve bu parti tarafından yönetilen hükümetten oluşan sınırlı sayıda bir kitleyi suçlamaya çalışmışlar, İkincisi, Jön Türklerin kendisi ile taraftarları ise tersine, partinin adının lekelenmesini tüm imkânlarıyla önlemeye, suçu teşkilattan ziyade şahıslara yüklemeye çalışmıştır.

Anumyan, bu strateji ve düşünceyi birçok örnekle test eder. Çalışmanın önemi burada ortaya çıkmaktadır. Bu strateji karşısında davranış önemlidir. Burada ayrışma başlamaktadır. Bu bakımdan Ermeni gazetelerinin tavrının paylaşılması önemlidir. Parti üyelerinin

sorgulanması esnasında Jön Türklerin tutmuş olduğu bu duruş, görgü şahitlerinin dikkatinden kaçmamış ve toplumun bazı kesimlerinin infialine mazhar olup zamanın Osmanlı basınında da tenkide uğramıştır. Özellikle İstanbul’da yayınlanan Sabah ve Joğovurdi Dzaynı gazeteleri sert tepki vermişlerdir. Sözleriyle verilen tepkileri özetleyerek, gazetelerden alıntılar yapar. Joğovurdi Dzaynı (8 Mayıs 1919) yargılamaların özünü cesur bir şekilde vurgulamıştır. Genel atmosferi özetleyen Ali Kemal’in Hangi Türk’ün derisini kazırsan altından bir İttihatçı çıkacaktır. Derken haklı olduğunu söyler.

Çakatamart Gazetesinin İttihat ve Terakki davası ile ilgili yargısı paylaşılır: “Çakatamart ” gazetesi, bu iddianamenin “Türkler tarafından hazırlanan tarihi bir belge ve tekzip yazısı olarak, ilginç içeriği sayesinde, Ermeni felaketini bazı kısmi cinayetler olarak adlandırma cüreti ve arsızlığı göstermiş olanlara karşı çok önemli bir rol oynayacak”,-olacağını vurgulamaktadır, (Fırat Nehri Ermenilerin cesetleriyle taşıyor, önemli bir tarihi belge), “Çakatamart”, 29 Nisan 1919, İTC İddianamesi tarihe not düşmüştür.

Yargulamalar sırasında Ermeni gazeteleri önemli ayrıntılar paylaşırlar: Trabzon Ermenilerinin tehciri ve katliamları davasının, 29 Mart 1919 tarihli ikinci duruşmasında, Mehmet Vehip Paşa’nın, Behaettin Şakir’e karşı ifade vermiş olduğu sebebiyle, Şakir’in eşi tarafından saldırıya uğraması ilginçtir. “Çakatamart’ gazetesi konuyla ilgili olarak Geçen gün, bir Türk kadın hapishaneye giderek Vehip Paşayla görüşmek ister. Lâkin paşa, hanımın yanına henüz varmışken ‘Aman, bu kadını dışarı çıkartın, ben bir kadına el kaldıramam’,-diyerek dışarı çıkar. Behaettin Şakir’in eşi olan ziyaretçi kadın, kocası hakkında mahkemede yapmış olduğu açıklamalardan dolayı paşaya hakaret edip, kendisini bastonla dövmeye çalışır”, “Vehip Paşa saldırıya uğradı”, “Çakatamart”, 5 Nisan 1919.

Mehmet Vehip (Kaçı) Paşa, Tanık olarak katıldığı duruşmada Ermenilere uygulanan vahşet ve katliamlar ile mal varlığının yağmalanmasına, İttihat ve Terakki Partisi Merkez Komitesi tarafından karar verilmiş olduğu ve bu kırımları gerçekleştirmek amacıyla Behaettin Şakir’in 156, üçüncü ordu dâhilinde özel katiller hazırlayıp şahsen yönetmiş olduğunu söylemiştir.

Anumyan, Joğovurd ve Çakatamart'ın not ettiği ilginç ve önemli bir olayı paylaşır: Vehip Paşa'nın dosyasının büyük bir kısmının 1919 Eylülünde askeri mahkemeden çalınmış olduğunu belirtmek gerekir. Ortadan yok olan bu belgeler, Ermeni katliamlarını tespit eden resmi yazılardır, bk. "Joğovurd" siyasi ve toplumsal gazete, 9 Eylül 1919, No 35 (281). "Hayk. Yeğernin tuğterı anhaytatsads" (Ermeni soykırımını belgeleri yok oldu), "Çakatamart ", 9 Eylül 1919.

Anumyan Ermeni tehciri ve katliamları suçlamasıyla açılan davaları özetler bir bilanço çıkarır: yaklaşık 63 dava sonucunda genel olarak 20 idam hükmü verilmiştir. Bu idamlardan sadece 3'ünün yerine getirilmiş olup kalan 17'sinin ise, sanıkların firarda bulduklarından dolayı giyabında verilmiş olduğu ilginçtir. İdam cezasına çarptırılan mahkûmlar Boğazlıyan kaymakamı Mehmet Kemal (Yozgat yargılaması), Yertzinka (Erzincan) jandarma komutanı ve Hayran Baba olarak anılan Hafız Abdullah Avni (Yertzinka yargılaması) ile Baberd (Bayburt) yöneticisi olup daha sonra Urfa kaymakamı olan Behramzade Nusret (Baberd yargılaması) olmuştur. Kemal'in idam prosedürünün ilginçliğine değinerek, idam sonrasında Türk halkının Kemal ile dayanışmasını paylaşır. 4 yıllık yıpratıcı bir savaştan çıkan ve çaresizlik içinde olduğu ifade edilen halk, Aram Andonyan'ın belirtmiş olduğu gibi "Ancak boğazını sıktıklarında kesesinin ağzını açan Türk halkı, kendiliğinden, 5-10 gün içinde 20 bin Osmanlı altını toplayarak, Kemal Bey'in dul eşine teslim eder".

Her ne kadar iddianame önemli tespitlerde bulunarak Ermeni Soykırımını aydınlatıcı bilgiler vermişse de, Anumyan davaların şekli özüne vurgu yapar: Osmanlı hükümetini, Ermeni tehciri ve katliamları sorumlularını yargılamaya iten, adalet gerçekleştirme arzusundan ziyade, galip devletler üzerinde benzer bir intiba bırakmak çabası yatmaktaydı. Ermeni Soykırımını canilerini ölüm cezasına çarptırma kronolojisi de bunu kanıtlamaktadır.

Katib-i Mesuller davasını özetlerken mahkemenin saptadığı ilginç bilgi ve olguların ayrıntılarına vakıf oluruz: Dava hükmünde Ermeni katliamlarının, İttihat ve Terakki Partisi tarafından kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından gerçekleştirilmiş olup, parti sorumlu

sekreterlerinin bu çalışmalara destek vererek kolaylaştırdıkları tüm delil ve kanıtlarla tespit edildiği belirtilmektedir.

Dava sırasında Katib-i Mesullerden 1909 Adana katliamında da şifre görevlisi olarak bulunan Çankırı'ya sürgün edilenlerin katli ile suçlanan, Çakatamart'ın İttihad'ın eski av köpeği olarak nitelediği Cemal Oğuz'un, Çakatamart'ın naklettiği mahkemedeki aşağılık tavrına şaşırıyoruz: Sanıklardan Cemal Oğuz, Aralık 1919 ve Ocak 1920 duruşmalarında, akli muvazenesini kaybetmiş olduğu intihasını uyandırmaya çalışır, sürekli mahkeme başkanıyla tartışır ve hatta intihar denemesinde bulunur. Nihayet mahkeme heyetini, kendisini sinir hastalıkları hastanesine gönderme konusunda ikna eder. Mahkeme heyeti ilk başta dilekçesini kabul etmemekle birlikte, onuncu duruşmada (29 Aralık 1919) bu şahsın dava dosyasını "sağlık problemleri" bahanesiyle sorumlu sekreterler davasından ayırır.

Trabzon duruşmasında olduğu gibi, Mahkemeler ilginç kararlar da verir. Doktor Ali Saib'in beraatı, suç eylemini doğrulayan kanıt ve şahitlere rağmen, sanığın mahkeme tarafından beraat ettirilme örneklerinden biridir.

Anumyan'ın çalışmasının ikinci bölümünde 1921 yılında faaliyete geçirilen İstiklal Mahkemelerine ve M. Kemal'in İttihatçılarla olan iktidar kavgasının finali olan İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri adı altındaki terör aparatında İttihatçıların yargılanmasına ayrılmıştır. Herkesin haberdar olduğu bir suikast düşüncesi bahane edilerek muhalefet muhalefet ortadan kaldırılmış, muhalefet edebileceklere de uzun zaman unutmayacakları bir gözdağı verilmiştir. Rauf Orbay bu "mahkemeleri" Mahkeme değil eşkıya yatağı olarak nitelemiştir. Suçlanan İttihatçıların savunmalarına sınır getirilmiş hatta savunma yapmalarına izin verilmemiştir. İddianamede idam istenmeyen 3 kişi idam edilmiştir. İsmail Canbolat, kendisine verilen kürek cezasına itiraz ettiğinde idamına hükmedilmiştir. Ziya Hürşit ve suç ortaklarına mahkeme heyeti tarafından hiçbir zaman suikast düzenleme sebepleri sorulmamış olmasına dikkat çeker.

Duruşmalarda Ermeni Soykırımı sorumluluğunun ortaya çıkması ilginç bir durumdur: Doktor Nazım'ın Ankara'da yargılanması esnasındaki sorgulamasında da ortaya atılmış olduğu ve Nazım'ın, İttihatçı elebaşlarının kaçış sebebinin Ermeni Sorunu, yani Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hıristiyanların imhası ve bu konuyla ilgili sorumluluktan kaçma arzusu olduğunu itiraf etmesi enteresandır

Dava ile ilgili ilginç Sovyet belgelerine atıf yapılır. Çalışmada galip devletlerin Soykırım suçlularının yargılamasına dair tutumları da tartışılır.

Kemal'in LA Examiner Quote" (1 Ağustos 1926) gazetesine verdiği röportajda Ermeni Soykırımını tekrar hatırlaması ilginçtir. Röportajında, İttihat'ın, dünya savaşı süresince Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan tebaasından binlercesinin yok edilmesinden suçlu olduğunu belirtmiştir.

1919-21 davaları ile 1926 davaları karşılaştırılır ilginç bağlantıları, ayrılıkları göz önüne serer. 1926 yargılamaları önceden hazırlanmış bir senaryo olduğu ortaya serilir. 1926 yılı Ankara davası, İzmir suikastıyla gerçekte çok az bağlantılı olup, Doktor Nazım'm, idam sehпасına çıkmadan önce söylemiş olduğu son sözleri "Yazık, benim bu işle bir ilişkim yoktu" ve Atatürk'ün kendisinin, Doktor Nazım'ın bacanağı, Türkiye dışişleri bakanı Tevfik Aras'a söylemiş olduğu, İttihat'ın eski liderlerini asmaya mecbur olduğu, aksi takdirde onların kendisini asacakları sözleriyle kanıtlandığı gibi salt siyasi hesaplaşmadır.

Mustafa Kemal, İzmir'den 18 Haziran 1926'da, yani "suikastın" önlenmesinden dört gün sonra, Başvekil İsmet Paşa'ya bir telgraf çeker:

Tevkif olunanların verdiği ifadelerle dayanarak, şu kanaate varmış bulunuyorum. Yegâne amacı [siyasi] iktidarı zaptetmek olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kontrolü altında gizli çalışan bir komite ile karşı karşıyayız. Sabık İkinci Grup [Birinci Meclis'teki muhalefet] mensupları da, bu tertibin içinde bulunuyorlar. ...

Bu siyasi komitenin, tıpkı İTC'deki gibi bir de fedaî takımı var. ...Cinayet kararı, [TCF'nin] umumi heyetinin bütün mensuplarınca müşterek olarak veriliyor. ... Rauf Bey'in önceden Avrupa'ya hareket etmesi, Kazım Karabekir'in Ankara'da gizlice Ziya Hürşit'le buluşması... ve Adnan Bey'in [Adivar] Londra'da kalışını uzatması manidar... Bu yüzden TCF'nin bütün ileri gelenlerinin ve bazı üyelerinin yevkif edilip cezalandırılması lazım geliyor.[x] 1926 davaları M. Kemal'in istediği gibi muhalefeti kesin bir biçimde bitirdiği gibi İTC'ni tarih sahnesinden uzaklaştırmıştır.

Sonuç olarak Meline Anumyan okuyucularla paylaştığı gibi ittihatçı zihniyet ebedidir: İttihatçıların, 1919-21 ve 1926 yıllarındaki yargılanmaları, İttihat ve Terakki Partisini bir parti olarak tarih sahnesinden uzaklaştırmakla birlikte, cumhuriyet dönemindeki tüm siyasi partilerin bu partiden doğmuş olup, aynı ideolojiyi kullanmış olduklarından dolayı, ne İttihatçı geleneklerini, ne de zihniyetini siyaset sahnesinden uzaklaştırmaya yönelik olmamış ve olamamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra, Türklerin haricinde, diğer tüm milletler yabancılaştırılmış ve devlet tarafından tek dil, tek din, tek kültür ve tek millet yaratma, kalan diğer halkları Türkleştirme siyaseti güdülmüştür.

TANIMA ve TELİN

İttihat ve Terakki
Yargılamaları

(1919-1921 ve 1926)

Meline Anumyan

[i]

MelineAnumyan, Tanıma ve Telin, red. Arsen Avagyan çev. Diran Lokmagözyan, Pencere Yayınları, 2018

[ii]

Dadrian&Akçam, “Tehcir ve Taktıl” Divan-ı Harb-i örfi Zabıtları,İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. ix

[iii]

Dadrian&Akçam, “Tehcir ve Taktıl”... s. 5

[iv]

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше ’nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınlan, İstanbul, 1986, s. 239.

[v]

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1. T. İş Bankası Kültür Y. 1985 s 7

[vi]

Sina Akşin, İstanbul hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt 1. İş Bankası Kültür Y. 2010, s.126

[vii]

[vii] Dadrian&Akçam, "tehcir ve Taktıl"... s 13

[viii]

Orhan Kolođlu, Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918, Boyut, s. 98

[ix]

Emmanuil Emmanuilidis, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son yılları, çev. Niko Çanakçiođlu, Belge Y. 2014, s 465-66,

[x]

Hakan Özođlu, Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, çev. Zühal Bilgin, Kitap Y.2011, s. 173-175

Kaynak: akunq.net

Diğer Yazıları: <https://tarihvetoplumlar.com/sait-cetinoglu/>